

Sindssyge og blodhævn i Østgrønland

Af Birgitte Sonne

Birgitte Sonnes oversættelse: »Øje for øje og tand for tand« er under udgivelse på Otto Sandgreens Forlag, Nuuk.

Oversættelse er en vanskelig kunst. Ikke mindst når den skal foregå mellem to sprog (og kulturer) der ligger så langt fra hinanden som grønlandsk og dansk. I et mangeårigt arbejde med at oversætte en usædvanlig righoldig vestgrønlandsk publikation af kilder til østgrønlandernes kultur har Christian Berthelsen med sin altid beredvillige hjælpsomhed, været mig til umådelig stor nytte med den endelige revision. Christian har selv med interesse studeret originalen, og det er mit håb, at jeg med følgende lille analyse af en enkelt ledetråd i værket, kan sige ham en velment tak for hjælpen.

— — —

I den efterhånden omfattende litteratur til østgrønlandernes traditionelle kultur møder man ofte den opfattelse, at kolonisationen reddede Ammassalikdistriktets beboere fra at udrydde hinanden i blodhævnfejder. Det var da også kun resterne af en oprindelig befolkning missionen og handelen mødte ved kolonisationens start i 1894. Siden folketællingen under konebådsekspeditionen en halv snes år tidligere, var befolkningstallet dalet fra ca. 500 personer til det

halve, og hele ni mord plus et mindre antal mislykkede mordforsøg var begået i den samme ti-års periode. Dertil kom adskillige ulykker, der fik deres forklaring i hekseri, og de første kvindelige dåbskandidaters udtalte lettelse over den autoritet, handelens og ikke mindst missionens repræsentanter kunne sætte bag deres forbud mod drab og hekseri i kristendommens navn. Endelig talte et støt stigende befolkningstal efter kolonisationens tredje år også sit tydelige sprog. Alt i alt synes opfattelsen velunderbygget, og der er næppe tvivl om, at en befolkning på godt og vel et par hundrede mennesker, der som ammassalikerne var henvist til en efterhånden total isolation og en fortsat nedgang i vildtbestanden, kunne få vanskeligt ved at overleve i det lange løb. Kolonisationen sikrede den fortsatte tilværelse i distriktet. Det står nogenlunde fast. For dels kunne mændene nu tilhandle sig redskabsmateriale og våben til en effektiv udnyttelse af fangstdyrene, dels kunne man få sultehjælp under hungersnød, og dels vendte godt og vel to hundrede mennesker tilbage i 1896 fra en kort-

varig emmigration til sydvestkystens handelsbygger. De var taget af sted i 1892, fordi den handelsstation, som man var blevet lovet i 1884/85, stadig lod vente på sig. Ved nyheden om stationens endelige etablering i 1894, vendte de velfornøjede hjem igen. Det var denne flytning ud og hjem, ikke blodhævnens hærgen og missionens forbud mod mord og hævn, der var årsagen til den dramatiske befolkningsnedgang og den ligeså dramatiske stigning.

Hvad angår de førømtalte 9 mord, der dokumenteret fandt sted fra 1884 til 1894, skyldtes de 5 to masse-morderes hærgen, Pillakaan og Issimardik. Sidstnævnte var også gerningsmanden bag de fleste mislykkede mordforsøg, og efter beskrivelsen var de begge mentalt syge. Lettelsen var derfor stor, da det i årene før kolonisationens start, lykkedes at få gjort en ende på først Pillakaans og senere Issimardiks liv. Med disse to eksekutioner er der tilbage to mord, hvoraf ét er dårligt belyst i kilderne, mens det andet, mordet på Kaajammat i 1886 er en af de centrale begivenheder i en lang række fortællinger, som slægtninge til Kaajammat fortalte til præsten og forfatteren, Otto Sandgreen, i årene omkr. 1960. De indsamlede fortællinger komponerede Sandgreen sammen til eet langt forløb i to bind på vestgrønlandsk, der udkom i 1967.

Værket, der bærer titlen, »isse issimik kigutdlo kigúmik (Øje for øje og tand for tand), spænder over ialt syv generationer, fra åndemaneren Naajas mødrene oldefar til Juuserf og hans søskende, der var (er?) Naajas tipoldebørn i mandslinien. Som den gammeltestamentlige

titel angiver er blodhævn det tema, der binder alle fortællingerne sammen; og de slutter, da missionen slår igennem med sit forbud mod både mord, blodhævn og åndemanervirksomhed. Sagaen har tre hovedpersoner, der alle uddannede sig til åndemanere, nemlig Naaja, der levede i første halvdel af 1800-tallet, Kaakaaq, der blev gift med Naajas sønnesøns søn, Kaajammat, og ægteparrets barn, Kukkujoq, der i sin voksendåb fik navnet Apolo.

Temaet skal forstås i sin videste betydning. Det omfatter ikke blot bevidnede voldelige mord, som offerets efterladte skal hævne med mord. Det inkluderer også alskens sygdomme, dødsfald og ulykker, der begrundes i ubevidnede mord og hekseri. Også disse ulykker skal hævnes, voldeligt eller med hekseri, og de har alle deres udspring i den misundelse og gensidige mistillid, der her ses at trives i fuldt flor, indtil kristendommen kommer med sit varmere budskab om næstekærlighed.

Genfortælleren, præsten Otto Sandgreen har forståeligt understreget kontrasten mellem det kristne budskab på den ene side og mistilliden, misundelsen og hævnkravet på den anden. Også fortællerne, der på fortælle-tidspunktet havde været kristne i et halvt liv, har formentlig mere end antydnet denne kontrast. Dog har de ikke kunnet forkaste hele deres eget før-kristne liv med de idealer og moralbegreber, der stred mod de kristne. Skulle selvspekten bevares, måtte gammelt og nyt afbalanceres mod hinanden, og for hovedfortælleren til andet bind, Apolo, lykkes det over al måde godt.

Jens Rosings forsideillustration til hans bog Isimardik, Den store drabsmand. Det grønlandske Selskabs Skrifter, XX – 1960.

For at gøre en lang historie kort, er Apolo indvolveret i to helt adskilte blodhævn»fejder«. Den ene er udløst af to mænds mord på faderen Kaajammat,

som Apolo skal udligne, den anden af oldefaderen Naaja, der i sin senile alderdom fik hang til at røve sjæle fra hvemsomhelst, uanset om han havde

noget udestående med dem eller ej. Et af disse sjæleran ramte en af Apolos mødrene forfædre, og fjendskabet mellem hans mødrene og fædrene familier blev bekræftet, da en af Naajas sønner i sin høje alderdom angreb Apolos morfar (Kaakaaqs far) med hekseri. Den ramte fik pludselig en abnorm, voldsom appetit, der slog ud i sindssyge med en, i bogstaveligste forstand, selvfortærende død til følge.

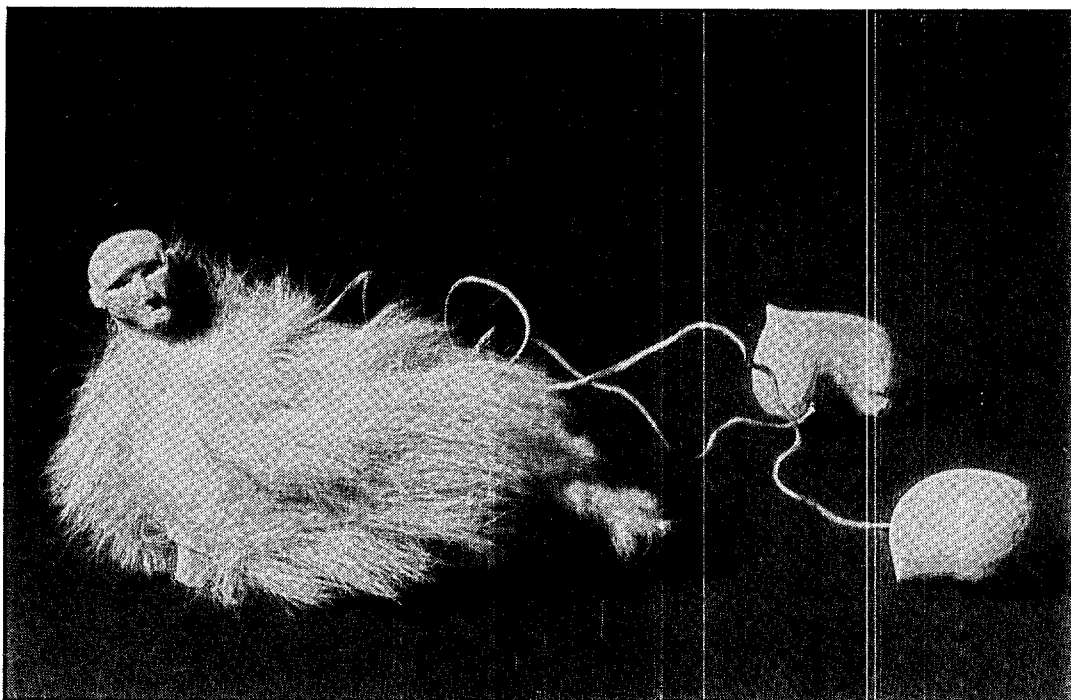
Ægteskabet mellem Kaajammat og Kaakaaq eliminerede øjensynligt ikke kravet om hævn, for i moden alder angreb Kaakaaq to gange sin søn og blodhævnsfjende, Apolo, med hekseri.

Apolo overlevede dog begge angrebene, første gang i kraft af sin bevidste viljestyrke og anden gang ved hjælp af den viden og de hjælpeånder, han havde erhvervet sig gennem mange års ihærdig uddannelse til åndemaner. Uden at hævnne sig med mord, demonstrerede han ovenikøbet klart sin overlegne styrke overfor moderen, og således lykkedes det ham at sætte punktum for denne fire generationer lange fejde.

Apolo fremstår så afgjort som en af religionsskiftets helte. Han bryder ikke traditionens ideal eller forfalder til sine forfædres senile angreb på uskyldige personer; og overfor moderens angreb holder han hovedet koldt. Da han melder sig som dåbskandidat i ca. 1916, har han ganske vist svigtet to traditionelle idealer, som han har viet hele sit hidtidige liv til at opfylde: hævn over faderens død og en offentlig præsentation af sine erhvervede åndemanevner. Men dels havde den allerede fremgangsrige mission forbudt begge

dele, og dels havde han med et besøg i dødsriget hos sin fader fået bekræftet sin tvivl om disse to kravts fortsatte berettigelse. Faderen havde stiltiende sanktioneret hans uvilje mod hævn, og samtidig havde besøget i dødsriget for stedse afskåret ham fra at løse en af angakkoqens fornemste, sociale opgaver. Vejen til Havets Moder, hvor åndemaneren fremskaffede fangststyr i hungerperioder, var for altid lukket for Apolo. Hende skulle han have besøgt, før han valgte den nemmere vej til dødsriget. Angakkoq-virksomheden havde altså mistet sin grundlæggende sociale (næstekærlige) berettigelse for Apolo. Vigtigere var det dog, at han aldrig havde brugt sine endnu hemmeligholdte angakkoq-evner for det onde. Tværtimod. De havde tjent ham i elimineringen af den tragiske fejde, der slog ud i moderens angreb på sin søn. Hermed er han ved dåben rensat for skyld, både ud fra traditionens og kristendommens moralbegreber. Traditionen skelnede nemlig mellem to former for hævn. Idealet var den udlignende hævn, der gengældte et første (uretfærdigt) mord med et (retfærdigt mord). Yderligere gengældelser var derimod af det onde. Hævn skulle ikke udvikle sig til en fejde. Apolo undlod den udlignende hævn over faderens død, men hans eliminering af »fejden« mellem hans fædrene og mødrene familier var en langt større dåd, der også levede op til kristendommens moral. Den forbød nemlig enhver form for selvtægt.

De modsatte vurderinger fremgår af de mange overleverede fortællinger om drab og hævn, der ikke er påvirkede af

Tupilakfigur lavet af Mitsnarniannga, der var sikker på at have set den i virkeligheden. Den »rigtige« tupilak var lavet af en fanger som hed Pikinaq.

kristendommen. Helten er den ideale hævner, der udligner et (uretfærdigt) mord og samtidig hindrer sine potentielle fjender i at gøre gengæld. Enten udrydder han dem allesammen eller fratager dem modet med en demonstration af sin overlegne styrke.

Risikoen for fortsatte gengældelser, fejden kommer aldrig til orde i disse fortællinger. Det gør den derimod i de fortællinger, der er påvirkede af kristendommen. I de vestgrønlandske fortællinger overtager den en del af heltens rolle, idet den fortsatte hævn hænger som en udtalt trussel over den udlignende hævner. Men kristendommens komme bortrejrer den til slut.

I »isse issimik . . .« præsenteres vi for

et lidt andet forløb, og tilmed er den fortsatte hævn en foreteelse, der kun kan gøre sig gældende på helt specielle forudsætninger. For det første bringer Apolo den til afslutning uden den støtte i kristendommens autoritet, der sætter sig igennem i de vestgrønlandske fortællinger. For det andet er det hævnkravets fortsatte gyldighed gennem flere generationer, der adskiller sig fra traditionen. For det drejer sig strengt taget ikke om en egentlig fejde, idet Kaakaaq med sine angreb på Apolo er den første i den familie, der forsøger sig med en hævn for de mord, Naaja og hans søn formodes at have begået mod hendes familie. Og endelig ser ingen af Kaakaaqs brødre en fjende i Apolo, som de tvært-

imod sørger godt for under hans opvækst som faderløs og forhadet stedsøn under stedfaderens ondskabsfulde regimente i hjemmet.

Hvorfor bliver Kaakaaq, der også i mange år så vidt muligt har støttet Apolo, da pludselig i sine modne år hans fjende? Svaret ligger i de sindsforstyrrelser, som ramte Kaakaaq i en længere periode op til hendes døb i 1917. Formørkelsen, der også ramte hendes syn, bliver begrundet i hendes hjælpeånders hævn, fordi hun har nægtet dem en offentlig præsentation i en rigtig séance. Dertil kommer dog også en række tidligere beskyldninger for hekseri, der snarere peger hen på en af traditionens definitioner af sindssyge. Kaakaaq får skyld for alle de større ulykker, der rammer hendes nærmeste, og kun eet af hendes mange angreb, et udlignende mord, har en anden adresse.

Den forestilling, at fortrinsvis de nære slægtninge er målet for den mentalt syges aggressioner, var almindeligt udbredt. Sygdommen slog ud i rasende anfald, der kun lod sig nedkæmpe med list, overnaturlige evner og eventuelt en forsvarlig binding af den syge. Undertiden fik den syge kannibalske lyster, og også disse var rettet mod de nærmeste slægtninge. Pellerortoq, »Sultesyge« hed en sådan person i N. V. Grønland. Kaakaaqs far lå tilsyneladende også under for denne abnorme tilbøjelighed, for da familien var flygtet, og den heksekyn-dige Kunnak havde fået ham bundet til to aflange kampesten, endte han sine dage i et forsøg på at æde sig selv.

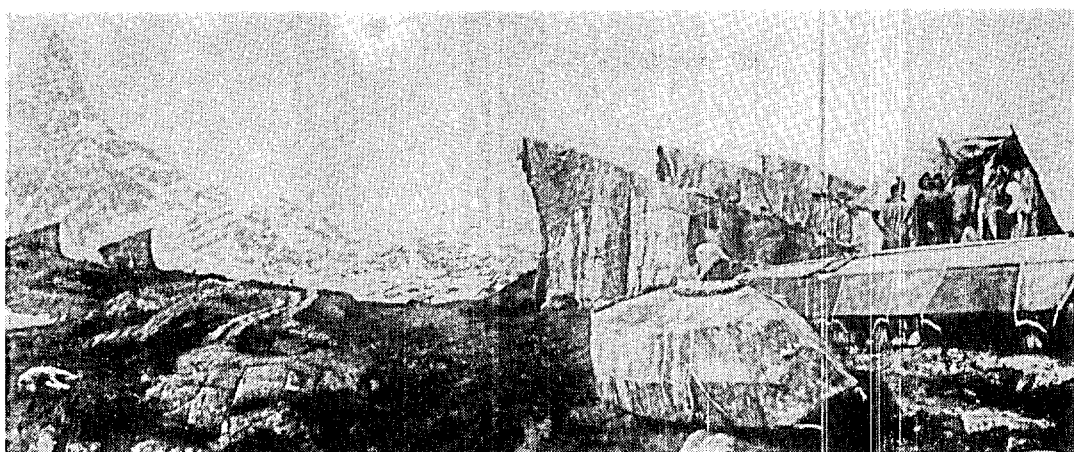
Kaakaaq udfoldede tilsyneladende ikke tilsvarende lyster under sine anfald,

men de var særdeles voldsomme¹, og hendes formodede angreb på sine nærmeste passer ind i samme forestillingskompleks.

Angreb på nære slægtninge var ensbetydende med angreb på selve livsnerven i det traditionelle samfund, hvor familie-medlemmers gensidige ansvar for hinandens liv og sikkerhed, betingede dets fortsatte eksistens. I myternes verden fører tilsidesættelse af familiepligterne da også til familiekannibalisme eller mord på nære slægtninge.

Myterne rummer også eksempler på en anden kategori af sindssyge. Den går ikke ud over nære slægtninge, idet den syge er besat af mordlyst, og han rammer i flæng alle andre, der er så uheldige at krydse hans vej. At få bugt med en sådan person bliver selvfølgelig et samfundsanliggende i modsætning til den mere begrænsede blodhævn, der kun berører de involverede familier.

Myter har en tendens til at sætte tingene på spidsen, men det betyder ikke, at deres forestillingskomplekser ligger langt borte eller højt hævet over dagligdagen. De danner fortolkningsrammen for hændelser i det »virkelige« liv, og når psykotiske personer som Pillakaan og Issimardik spreder frygt omkring sig med deres mange mord og mordforsøg, kan de dårligt komme tættere på myternes billede af »massemorderen«. Naaja, der ifølge overleveringen blev uomgængelig og aggressiv på sine gamle dage, glider ind i samme kategori. Derfor beskyldes han for hæmningsløst sjæleraneri, og Kaakaaqs ubændige anfald fører til beskyldninger for hekseri mod hendes nærmeste. Begge former for

Sommerlejr ved Ammassalik, juni 1906. Foto: W. Thalbitzer, Landsmuseets billedarkiv.

sygelig aggression, »massemorderens«, der rettes mod hvemsomhelst udenfor familiens kreds, og den »sultesyges«, der rammer indenfor kredsen, har klare mytiske forbilleder i fortælletraditionen. Ligeså den ideale udlignende hævner.

Fejden derimod, har som sagt intet sådant forbillede. Og i den kristent påvirkede »isse issemik . . .« drager den alene næring af mentale forstyrrelser. Naaja er blevet senil, da han sjæleraner en af Kaakaaqs forfædre. Ligeså hans søn, da han »forhekser« Kaakaaqs far. Og Kaakaaq selv er blevet midaldrende, da hævnkravet, p. g. a. hendes pludseligt opståede psykotiske anfald, omsider kan gøre sig gældende. Men Apolo, der har trænet sig op til den ideale hævn, formår både at overleve angrebene og lade fornuften råde. Således gør han ende på sindsforstyrrelsens langvarige fjendskab mellem de to familier.

Den nære sammenhæng mellem mord og sindssyge, som ammassalikkerne havde så uhyggeligt tæt inde på livet i den seneste før-kristne periode, har uden tvivl gjort sit til, at sindsforstyrrelser har

fået en så fremtrædende rolle i fortællingerne om Naaja og hans efterkommere. I tilgift til de triste udsigter for fremtiden har denne sammenhæng også givet næring til den opfattelse, at mændene var på nippet til at udrydde hinanden i blodhævnsfejder. Men i den efterrationaliserende slægtssaga har man ikke svigtet idealet om den udlignende hævn. Den holdes ikke blot adskilt fra »fejden«. Apolo destruerer tilmed dette onde med de evner han har udviklet til den udlignende hævn; og ligesom Naaja, der også har haft en udlignende hævn som mål for sine uddannelser til åndemaner, realiserer han et af de højeste idealer i den traditionelle kultur. For det er i kraft af deres erhvervede åndelige og fysiske styrke, de begge udvikler sig til storfangere og energiske forsørgere, der også har et overskud at dele ud af til andre familier.

Afbalanceringen mellem gammelt og nyt er lykkedes.

Note

- 1) Jens Rosing: Sagn og Saga fra Angmagssalik 1963: 295 f.

Christian og Vibeke Berthelsen. Ægteparret fotograferet af Jens Balslev.